

ספר

שמטת משה

דברי מבווא

ברוך הוא אלהי ישראל יתעלה, שזיכני לישוב באהלה של תורה ולשקוד על דלתותיה יום יום. ללמוד על מנת ללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתו, ובתפלה כי יהיה זה באהבה. על שזכיתי להיות מלומדי תורתם של הנשר הגדול אשר תחת כנפיו אני חוסה, רבנו משה ב"ר מימון זלה"ה ומגדולי עוסקי תורתו שבכל הדורות מורנו הגאון מארי יוסף קאפח זלה"ה. וברוך ה' זוכים אנו להגיש בפני לומדי משנת רבנו הרמב"ם את חיבורנו "שמטת משה" העוסק בהלכות שביעית, גדריה, כלליה ופרטותיה. זהו ספר נוסף אחר הוצאתם לאור עולם של "ברכת משה" על הלכות ברכות ו"מועדי משה" על הלכות חנוכה.

הורתו של "שמטת משה" היתה לפני י"ד שנים, תחילה בהוצאת חוברת הנקראה בשם "קונדריס משנת השמטה". חוברת זו יצאה לאור בסוכות ה'תשס"א, כשלשה חדשים אחר פטירת מורנו ורבנו הגאון מארי יוסף קאפח זלה"ה. לאחר כשלשה חדשים נוספים, יצא "משנת השמטה" כספר, ומני אז לא נדפס בשנית. כעת, בפרוס עלינו שנת השמטה ה'תשע"ה, נתעורר שוב הרצון והצורך להדפיס את "משנת השמטה". וכיון שכך, באנו שוב ועיינו בכל מה שכתבנו, הוספנו הלכות רבות, מקורות רבים, ואף חזרנו בכמה הוראות שהיו ב"משנת השמטה". וכיון שפנים חדשות באו לכאן, הן מצד התוכן והן מצד ההיקף, קראנו לספר זה "שמטת משה" כחלק מהסדרה של "ברכת משה" ו"מועדי משה" שיצאו לאור עד כה במסגרת "מכון משנת הרמב"ם", בנשיאותו והנהגתו של מורנו הגאון הרב רצון ערוסי שליט"א.

שמו של הספר "שמטת משה" נבחר עפ"י נימוקו של מורנו הגר"ר ערוסי שליט"א, משום שצריכה להיות לנו מטרה חשובה, שמשנתו ההלכתית של רבנו הרמב"ם על פי דרכו של מארי זלה"ה, תגיע לכל דורש ומבקש, ולכן ככל שהשם מבטא את העניין המעשי, תורה יבקשו מפיהו, כי צריכים לו. והשם "שמטת משה" הוא שם יותר מובן לרבים בהיבט המעשי שבו. ודברי פי חכם חן. את הביאורים קרינו בשם "נחלת משה", וכמה טעמים לשם זה: ראשית, להורות שנחלתנו היא תורת רבנו משה ב"ר מימון זלה"ה. כמו כן, להורות ששביעית תהיה מן התורה ככתוב בתורת משה, כאשר כל שבט מישראל ישב

בנחלתו. בחיינו ובימינו. וכן להורות כי ארץ ישראל היא נחלתו של עם ישראל ולא של שבטים זרים או שאר אומות.

“תורה אחת תהיה לכם”

במכתבו של מו"ר הגאון זצ"ל לפרופ' מיכאל שורץ ז"ל (פורסם במורה נבוכים מהדורת שורץ; ח"ב עמ' 752) כתב "כי הרמב"ם דומה לראי. כל מי שעומד נגדו רואה בבואתו. כן הוא הרמב"ם. פנים רבות לו, וכל אחד טועם בו את טעמו". ע"כ. ואכן ידוע לכל לומד ומעיין בכתבי הרמב"ם, כי דעות שונות וחלקן אף משונות, ויותר מכך אף זרות, נאמרו בדעתו. כולם עוסקים במשנתו, החל מהיכלי הישיבות לכל גוניהן ושיטותיהן, מראשי הישיבות הוותיקים וכלה בצעירי הרמ"ם. ומאידך אף באולמות האקדמיה והקתדרות לפילוסופיה ומדעי הרוח שבכל העולם, כולם עוסקים בתורת רבנו משה, נבחרו ובחירי העם עד הפשוט שבפשוטים. והנה פעמים לא מעטות מייחסים לרמב"ם דעה או שיטה ומביאים ראיה לאותה הנחה מחיבוריו השונים.

אלא שתוך כדי למידה בחיבורי רבנו, ראיתי כי נחלקו הלומדים לשתי כתות מרכזיות, בשאלה כיצד יש להתייחס לסתירות העולות מדברי הרמב"ם בין "משנה תורה" ל"מורה הנבוכים", בבחינת שני כתובים הסותרים זה את זה. והנה כל אחת מהכתות הנ"ל קבעה לה "בנין אב" לבאר דברי הרמב"ם. יש הטוענים ש"משנה תורה" הוא חיבורו העיקרי של הרמב"ם כיון שהוא מיועד לכל עם ישראל, ולכן בו מתגלה יחסו האמיתי לתורה ולמצוותיה. מנגד, יש הטוענים כי דוקא בחיבורו "מורה הנבוכים" באה לידי ביטוי משנתו האמיתית של הרמב"ם, כיון ש"המורה" מיועד למשכילים ולמלומדים ולא עבור המון העם הסכלים. בין שתי כתות גדולות אלו, ניצבת וקמה לה כת שלישית האמונה על משנת רבנו הרמב"ם, הן ההלכתית והן האמונית, אשר שמה לה כבסיס לשיטתה כי "מורה הנבוכים" ו"משנה תורה", מרועה אחד ניתנו. ראה למרן הראי"ה קוק זצ"ל במאמרי הראי"ה (עמ' 113–117), הביאו מו"ר הגאון זצ"ל בהקדמתו לספר קרבנות (עמ' ח). ושם כתב מו"ר הגאון זצ"ל את שיטתו בסוגיה זו, וז"ל:

"ברם לנו הרמב"ם הוא אחד, הרמב"ם של משנה תורה על כל חלקיו, הוא הרמב"ם של פירוש המשנה עם מה שכלול בו מהקדמת זרעים כולה, שמונה פרקים, ופרק חלק, הוא הרמב"ם של מורה הנבוכים כולו. ודעותיו בכל ספריו שלובים ואחוזים זה בזה, אחד באחד ידובקו ורוח לא תבא ביניהם. ואותם אשר בפזילת עיניהם הציצו בפילוסופיה לשמה, ולא כמטרת הרמב"ם בה כדי להכיר את מי שאמר והיה העולם, מצאו בדבריו סתירות ודברי הסוואה לדעותיו הנסתרות, ואלה שוטים יאמר להם. הרמב"ם לא זו מדעת תורה כמלוא נימה, אמר את דבריו בפרהסייה, את אשר הוא חושב בעמקי לבו אמר בפיו ונגד כל המעיין בספריו, כי הרמב"ם אין מעליו אלא ה' אלהיו. ויש שוטים עקושי מוח מאובנים שאינם עשויים להתרומם משקיעתם, המנסים "לטהר" את הרמב"ם ביחסם לו חבורים שהיה רחוק מהם ועדיין הוא רחוק מהם ומהמיהם כמטחוי קשת, ושוטים אלה אין בכוחם לפגוע בהרמב"ם ובדעותיו כהוא זה, ורק את

נפשם אם יש להם משהו הנקרא נפש הם מסאבים ומאבדים את הזיק האחרון שנותר להם. זאת ועוד, לי נדמה כי מחמת הניתוק מתורת רבנו הגדול לכל ענפיה רבתה השחיתות בכל ענפי החיים, בכל השלוחות המתירים לעצמם לנשוך ולנגוס בכל יכלתם, בעצמם ועל ידי שלוחיהם. יתכן כי האומץ לכך לא בא להם מפני שכל הנמצאים קרוב לעוגה כך נוהגים, ואלו למדו הרמב"ם בכל חלקיו לא היו נוהגים כך".

הרמב"ם אחד הוא, תורתו אחת היא. הרמב"ם לא היה מחד איש פתוח ונאור, משכיל ודעתן, ומאידך דיין המכביד ומחמיר על הצבור. מי שרואה ולומד כך את תורת הרמב"ם, בער וכסיל יקרא. לכן יש לעמול בהבנת דברי הרמב"ם מכל חיבוריו וכתביו, לימוד בראיה כוללת ולא להתמקד בספר זה או באחר, ורק אז בסיעתא דשמיא יהיה ניתן להבין את דברי קדשו, בבחינת "תורה אחת תהיה לכם", וכולי האי ואולי. אולם לימוד שטחי והסקת מסקנות ממקורות בודדים מדבריו יובילו לטעות בהבנה, עד כדי הוראת טעות בשוגג ולעתים אף במזיד [ראה מורה הנבוכים ח"ג פמ"א] או לדעה נפסדת ומשובשת.

ארץ ישראל במשנת רבנו הרמב"ם – פירור משלחן גבוה

כיון שספרנו עוסק בענייני שמטה שהיא ממצוות התלויות בארץ, ראיתי אל לבי לעסוק במעמדה של ארץ ישראל במשנת הרמב"ם. המעיין בדברי העוסקים ביחסו של רבנו לארץ ישראל ימצא כי יש המבארים כי אין הרמב"ם רואה בארץ ישראל ערך של קדושה, וכראיה מביאים את השמטת מצות ישוב הארץ מספר המצוות, ומנמקים את דבריהם בכך ששלמותו של האדם אינה תלויה במקומו של האדם, אלא בשלמות מידותיו ובשלמות השגותיו בלבד.¹ ובכך רצו להפוך את הרמב"ם לאוניברסלי, ללא זהות לאומית, וברור כי השקפת עולמם הפרטית היא זו שהביאה אותם לתלות דעה זו ברמב"ם. לכן, אשתדל להביא מקורות מדברי רבנו מכל ספריו וחיבוריו, ועל יד כך לנסות ולהבין את יחסו לארץ ישראל.² אין אני מתיימר להקיף נושא זה בדברי מבוא, ולכשעצמו הוא יכול להיות חיבור נפרד, לפיכך אסתפק בהבאת פירוים משלחנו של רבנו, ובטוחני כי אף מהם יהיה כדי שיעור של חתיכה הראויה להתכבד, להשביע נפש שוקקה ולמלא נפש רעבה, טוב.

נחל בשאלה אשר לא רבים עסקו בה במשנת רבנו הרמב"ם (ראה מנפת צוף חלק א עמ' 385, ומשם בארה). מדוע הובטחה ארץ ישראל לעם ישראל? האם יש בה משהו מיוחד משאר ארצות תבל? אם כן, מהו? הרי המתבונן בעולם ורואה את הנהרות הגדולים שבארצות תבל, ואת ההרים הרמים ושפע הימים והגשמים, מרחבי היערות והעמקים הפוריים והפורחים, מבין כי אין ייחודה של ארץ ישראל באלו. יש "משהו אחר" המסתתר בה שמפניו זכו בה עם ישראל.

1 ראה בטאון גולות י"א, ה'תשס"א; מאמרו של הרב בני קלמנזון ואורי מרילוס.

2 ראה עוד ארץ ישראל וגלות במשנתו של הרמב"ם להרב פרופ' יצחק טברסקי ז"ל, בתוך: ארץ ישראל בהגות ימי הביניים, יד יצחק בן צבי, ירושלים ה'תשנ"א, עמ' 122-90.

ארץ ישראל [ליתר דיוק ארץ כנען] מוזכרת בתורה כהבטחה לאבות האומה, שעליהם הרמב"ם במורה נבוכים (חלק שלישי פמ"ג עמ' שעה) מציין, כי שלמותם, הן השלמות המידותית והן השלמות השכלית, היא הסיבה לירושת ארץ ישראל:

"ושני החגים הללו יחד, כלומר: סוכות ופסח, מלמדים רעיון ומידות. הרעיון בפסח הוא זיכרון אותות מצרים והשרשתן לדורות, אבל הרעיון בסוכות השרשת אותות המדבר לדורות. והמידות הם שיהא האדם זוכר תמיד ימי הרעה בימי הטובה, כדי שתגדל תודתו את ה' ותושג לו הענווה ושפלות הרוח, ולכן יאכל מצה ומרור בפסח כדי לזכור מה שאירע לנו. וכן יצאו מן הבתים וישבו בסוכות כדרך שעושים העמלים שוכני המדברות והיערות, כדי לזכור שכך היה מצבנו לפני, כי בסוכות הושבתי את בני ישראל וגו', ועברנו מזה לשכון בתי משכיות, במיטב המקומות שבעולם והדשן ביותר,³ בחסדי ה' והבטחתו לאבותינו, לפי שהיו אנשים שלמים בהשקפותיהם ומידותיהם, כלומר: אברהם ויצחק ויעקב, כי גם זה ממה שהתורה סובבת עליו, כלומר: שכל טובה שיטיב בה והטיב אינה אלא בזכות אבות הואיל ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט".

ומדוע דוקא ארץ ישראל היא הנחשבת "מיטב המקומות שבעולם והדשן ביותר"? וכדברי כלב בן יפונה "טובה הארץ מאד מאד"? תשובה מוצאת בדברי הרמב"ם במורה (חלק שלישי פ"ח עמ' רפז):

"אבל אמרו אשת חיל מי ימצא וכל אותו המשל, הוא ברור, לפי שאם נזדמן לאדם מסוים חומר טוב נשמע, אינו מתגבר עליו ולא מפסיד את תקינותו, הרי זה מתת אלהים".

עולה מדברי רבנו, כי הטעם שארץ ישראל היא "מיטב המקומות" משום שהיא "החומר הטוב הנשמע" לקבל את הצורה השכלית האלוהית, ולפיכך היא מתת אלהים. וכדברי רשב"י בברכות (דף ה.). "שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל... ואלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא". יוצא אם כן, כי זכו אבותינו שלמי המידות ושלמי השכל לארץ ישראל שיש בה שתי שלמויות, שלמות החומר ושלמות ההשגה שאפשר לקבל על ידה. ולכן הנבואה תיתכן רק בארץ ישראל או בעבורה, כי רק בה ובעבורה זוכה האדם להשגת דבר ה' שבאה לאדם אחר שהשלים עצמו בשתי השלמויות. ולכן בשכון ישראל בגלותם בארצות נכר אין הם מגיעים לדרגת הנביא השלם במידותיו ובשכלו, ראה במורה נבוכים (חלק שני פל"ו):

"וכן תמצא גם שמקצת הנביאים נתנבאו זמן מסוים ואחר כך נסתלקה מהם הנבואה ולא היה הדבר תמידי מחמת מקרה שאירע. וזוהי הסיבה העצמית הקרובה לסילוק הנבואה בזמן הגלות בלי ספק,⁴ איזו עצלות או עצבות יהיו

3 וראה עוד פירוש המשנה לשוטה (פ"ט הלכה יג): "והכוונה בזה פירות ארץ ישראל, וכך אנו מוצאים אותם היום בעונות". וכן פירוש המשנה למנחות (פ"ח הלכה ז): "ועולה על פני היין שכבה כעין גרגרים כדרך שיארע זה במשקאות המשכרים והוא נקרא קמחון, בלי ספק בגלל דמיונו לגרגרי החטים. והעריבים קורין אותו "אלקמחאן", וזה לא יארע אצלנו אלא ביין המשובח ביותר, ושמה לא היה קורה זה ביינות ארץ ישראל אלא בגרוע שבהם".

4 עיין במורה נבוכים לפרופ' שורץ לחלק ב פל"ב הערה 16: להלן, בסוף פרק ל"ו מח"ב. את הרעיון,

לאדם באיזה מצב שיהיה, יותר מהיותו עבד נשלט ומשועבד לכסילים הרשעים, אשר כללו העדר ההגיון האמיתי וכללות התאוות הבהמיות ואין לאל ידך, ובכך יועדנו, והוא אשר רצה באומרו ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו, ואמר מלכה ושריה בגויים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה', וזה נכון וסיבתו ברורה, כי הכלי כבר בטל. והוא גם הסיבה בשיבת הנבואה לנו כפי שהיתה לימות המשיח מהרה יגלה כמו שהובטח".

ואף שהרמב"ם לא הזכיר במפורש את ארץ ישראל כמקום המוכשר לנבואה, אולם ברור הוא כי עצלות או עצבות הם מצבים טבעיים לגלות. ולא התכוון לגלות מבחינה רגשית וחברתית בלבד. עולה אם כן כי ארץ ישראל היא תנאי הכרחי לנבואה.⁵

ובכך ניתן להוסיף טעם לשבח לבאר דברי הנביא ירמיה בתוכחתו "חטא חטאה ירושלם" (איכה א, ח), שחרבן ירושלם הינו תוצאה של שתי "החטאות". שתי השלמויות שניתן להשיג בארץ ישראל הוחטאו. עם ישראל שהיה מקולקל הן באמונתו "בנים משחיתים עזבו את יי" (ישעיהו א, ד) והן במידותיו "שריך סוררים וחברי גנבים" (שם שם, כג), החטיא את המטרה של ארץ ישראל, ולכן אין הוא ראוי לאותה מתת אלהים. וכן ניתן להבין בדרך זו את נחמת הנביא בגאולת ישראל בארצו, כדכתיב "נחמו נחמו עמי" (ישעיהו מ, א), על שתי נחמות הכתוב מדבר, על שתי שלמויות של האדם ושל האומה הישראלית שיתכנו רק בארץ ישראל.

ובכך מאירים דברי רבנו בספר המצוות (מצות עשה קנג) שלא יתכן שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל:

"והנני מוסיף לך בו באור, אלו הנחנו למשל, שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל – חלילה לאל מלעשות זאת, לפי שכבר הבטיח שלא ימחה ולא ירש את שארית האומה לגמרי – ולא יהיה שם בית דין, ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנסמך בארץ ישראל, הרי חשבוננו זה לא היה מועיל לנו כלל בשום אופן, לפי שאין לנו לחשב בחוצה לארץ ולעבר שנים ולקבוע חדשים כי אם באותם תנאים הנזכרים כמו שבארנו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם".

הרמב"ם סובר אפוא כי השרשת האומה היא אי המצאות קהל יהודי בארץ ישראל. רק בארץ ישראל קיבוץ של יהודים קרוי עַם, לא משנה מה גודל קיבוץ זה. וכדברי הרמב"ם בפירוש המשנה לבכורות (פ"ד הלכה ג):

"לפי שבני ארץ ישראל הם אשר נקראין קהל, וה' קראם כל הקהל, ואפילו היו עשרה אחדים, ואין חוששין למי שזולתם בחוצה לארץ כמו שבארנו בהוריות".⁶

שהנבואה מותנית בישיבה בארץ ישראל או בקשר אליה, מפתח ר' יהודה הלוי בכוזרי, מאמר שני, סימנים ח ואילך; והשוה רש"י ליחזקאל א', 3, וילקוט שמעוני ליחזקאל, רמז של"ו. ע"כ.

5 להסבר שונה בדברי הרמב"ם, ראה ארץ ישראל במשנת הרמב"ם, יואל גיל, עמ' 191, ובמאמרו התעלם ממורה נבוכים כיון "שבחיבורו העיוני הראשי 'מורה נבוכים' לא נמצאת התייחסות ישירה לעניין... נראה שיש אמת מסוימת עם הטוענים כי יש להפריד בין השקפתו הפילוסופית של הרמב"ם עם עצם אישיותו הרוחנית". ע"כ. ומדברינו לא עולה כדבריו.

6 עיין עוד בפירוש המשנה להוריות (פ"א הלכה ה): "אמרו כל הקהל, וכן רובו, כלומר רוב יושבי ארץ ישראל לפי שהם הנקראין קהל כמו שביארנו". עיי"ש.

ארץ ישראל היא המקום שבו תחל גאולת ישראל והעולם כולו, שהרמב"ם מגדירה בהלכות מלכים ומלחמות (פי"ב הלכה ח [ה]):

"ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים העמוקים, וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר: כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים (ישעיה יט, ט)."

וכן כתב הרמב"ם באגרת תימן (עמ' נב מהדורת מו"ר הגאון זצ"ל):

"ולענין היאך יעמוד המשיח והיכן יעמוד, הרי הוא יעמוד בארץ ישראל דוקא ובה תחל התגלותו, כאמרו יתעלה (מלאכי ג, א) "ופתאום יבא אל היכלו [האודן] אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא אמר ה' צבאות"... ואחר התגלותו בארץ ישראל וקבוץ נדחי ישראל לירושלם ושאר ערי הארץ, יתפשט הדבר מזרחה ומערבה..."

דוקא מארץ ישראל תחל הגאולה הכוללת בתוכה את השגת דעת בוראם, אין היא יכולה להופיע בעולם ולעולם ממקום אחר, ומארץ ישראל תצא בשורת הגאולה לעולם כולו. ולכן, כיון שתחיית המתים היא חלק מהגאולה, שאפו יהודים רבים להטמן בה, וראה באגרות הרמב"ם⁷ שנשאל על מי שהעביר עצמות המת מחוצה לארץ לארץ ישראל, כיון שאותו מת השתוקק בחייו להיקבר בארץ ישראל, האם עשה אותו אדם טוב. והשיב רבנו:

"מי שעשה הוא טוב מאד, וככה עשו גדולי חכמי ישראל. וכתב משה".

מבואר לנו מדברי רבנו הגדול המאיר עיניהם של ישראל דורות רבים, כי ארץ ישראל היא איננה מקום גיאוגרפי בלבד שבו יש אפשרות לקיים גם את המצוות התלויות בארץ, אלא רבנו גילה לנו בדבריו כי ארץ ישראל מהווה יסוד בעבודת היהודי. יסוד שבלעדיו אין הוא יכול להגיע לייעודו – להיותו אדם.

טעם מצוות השמטה במשנת רבנו הרמב"ם

מתוך ביאור יחס הרמב"ם לארץ ישראל, אך זה טבעי שניגש למצוות שמטה ויובל ונתכונן האם ייעודה של ארץ ישראל מתממש במצוות שמטה ויובל. לשם כך נעיין בחלק השלישי של מורה נבוכים (פרק לט) שם מבאר הרמב"ם את טעמי המצוות לספר זרעים והלכות שמטה ויובל, וז"ל:

"אבל כל המצוות אשר מנינום בהלכות שמטה ויובל, יש מהם חמלה וחנינה על כל בני אדם, כמו שאמר ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה וגו', וכדי שירבה יבול האדמה ותתחזק בהברתה, ומהם חמלה לעבדים ולעניים, כלומר: השמטת כספים והשמטת עבדים, ומהם דאגה לסדירות הפרנסות באופן תדיר, והוא שתהיה הארץ כולה נצורה, שלא תתכן בה מכירה החלטית – והארץ לא

7 מהדורת שילת, חלק ב', עמ' תקעז-תקעח, איגרת לר' סעדיה ברבי ברכות.

תימכר לצמיתות, וישאר רכוש האדם שמור בעיקרו לו וליורשיו, ויאכל יבולו לא יותר. והנה הבאנו טעמי כל מה שכלל ספר זרעים מחיבורנו...".

בטרם נבאר דברי רבנו נציין כי על דבריו כתבו להעיר חכמי הדורות, כבעל הרב עקידת יצחק לכמורה"ר יצחק עראמה זלה"ה (ויקרא שער ט) שתמה על הרמב"ם; כי אם השביתה היא לצורך עבודת האדמה כמנהג עובדיה שמשביתין אותה מעט כדי שתחליף כח להוסיף על תבואתה, די להם בשיודעים סוד עבודתה, אם ישמעו ואם יחדלו, מיעוט פירותיה יהיה עונשם ולמה יגלו בעונש זה?

וכן רבנו יצחק דון אברבנאל בפירושו למסכת אבות (פ"ה הלכה ט) שהעיר כי מי שהוא בעל נפש אין הוא יכול לקבל את פירושו של הרמב"ם, שהרי אם בשנה השביעית הארץ נחלשת, לכאורה סימני העייפות היו צריכים להיראות גם בשנה הששית, והרי זה נסתר מדכתיב "וצייתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלוש השנים"?

ואחר בקשת המחילה, נראה לעניות דעתי כי הטעם להשגתם על דברי רבנו, נובע מהפרשנות שרבים פירושו, כי הרמב"ם לא פירש את מצות השביעית בנושא אמונה או הבטחון בה', אלא בחר ללכת בדרך שונה בהנמקה חברתית ביחסים שבין אדם לחברו ולא ביחסים שבין אדם למקום. ואף שאכן הם פשוט דברי הרמב"ם, נראה כי קיים בפירושו את הכתוב "תפוחי זהב במשכיות כסף", כך שהזהב מכוסה ונסתר ע"י הכסף. כך הטעם החברתי [כסף] גלוי לעין כל, אולם הטעם הפנימי [זהב] מוסתר, וגלוי למעיינים בדברי הרמב"ם. ההבנה כי טעם מצוות שמטה ויובל הוא רק טעם חברתי, היא ביטוי לראיה מקומית של דברי רבנו במקום אחד, תוך התעלמות מפרקים נוספים במורה הנבוכים ומקורות אחרים במשנתו.

בהתבוננות מדוקדקת⁸ אנו למדים כי רבנו מחלק לשלשה טעמים את המצוות בשמטה ויובל; "יש מהם חמלה על כל בני אדם... וכדי שירבה יבול האדמה", "יש מהם לעבדים ולעניים" ו"יש מהם דאגה לסדירות הפרנסות". ועוד אנו למדים כי הטעם שירבה יבול האדמה ותתחזק בהברתה כלול בטעם של חמלה וחנינה על כל בני האדם. ויש להבין מדוע הרמב"ם כלל את הטעם של ריבוי היבול עם החמלה על כל בני האדם ולא מנה אותו כטעם העומד בפני עצמו?

המפתח להבנת הרמב"ם נמצא ככל הנראה במורה הנבוכים חלק שלישי פרק נג שם הוא מבאר את שלשת המידות האלוהיות "חסד משפט וצדקה", שהן מגלמות בתוכן את כל המידות האלוהיות שבהן המציא ה' את האדם ואת העולם, ובהן הוא מנהיגם. ונראה כי שלוש המידות הללו ככל הנראה מקבילות לשלש טעמי המצוות לשמטה ויובל. הטעם הראשון "חמלה וחנינה על כל בני אדם"; מקביל למידת "חסד". הטעם השני "חמלה לעבדים ולעניים"; מקביל למידת "צדקה" כפי שכתב במורה נבוכים (ח"ג פנ"ג) "אבל הזכויות המוטלות עליך לזולתך מצד המדות הטובות, כגון לקומם כל כושל, הרי זו נקראת צדקה". הטעם השלישי "והוא שתהיה הארץ כולה נצורה שלא תתכן בה מכירה החלטית, והארץ לא תימכר לצמיתות, וישאר רכוש האדם שמור בעיקרו לו וליורשיו";

8 הרעיון על פי מנפת צוף עיונים במורה נבוכים (ח"ב עמ' 571) למורי הרה"ג יהונתן בלס שליט"א, רב הישוב "נוה צוף" השוכן בשומרון וראש כולל "רצון יהודה" השוכן כבוד בפתח תקוה וזוכה אני להימנות מבין חובשי ספסליו ח"י שנים. בתוספת נופך מועטת כפי מה שחנני הי"ת.

מקביל למידת "משפט" כפי שכתב במורה נבוכים (שם) "אבל מלת משפט היא הדין כפי הראוי על הנדון, יהיה זה לטוב או לנקמה".

הייחוד בשלושת מידות אלו, שהן דרכי ה' שראוי לאדם שידע אותן וינהג בהן בחייו. וכמו שכתב במורה הנבוכים (ח"ג פנ"ד עמ' תטז):

"אלא אמר כי ההתפארות היא בהשגתי ובידיעת תארי, כלומר מעשיו, כעין מה שבארנו באמרו הודיעני נא דרכיך וגו', ובאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם, הם חסד ומשפט וצדקה... נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה היא שהוא באר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכלתו, וידע השגחתו על בראויו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה מתכוון בהם תמיד חסד צדקה ומשפט להתדמות במעשיו יתעלה על הדרך שבארנו כמה פעמים במאמר זה".

והנה יש לעיין במה שכתב הרמב"ם "כעין מה שבארנו באמרו הודיעני נא דרכיך וגו', ובאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם, הם חסד ומשפט וצדקה". והודיעני נא את דרכיך אלו הן השלש עשרה מידות המתמצות את דרכי ה' בעולם כולו, כמבואר במורה הנבוכים (ח"ג פנ"ד). אם כן, יש להבין מהו היחס בין "חסד, צדקה ומשפט" לשלש עשרה מידות של רחמים. ככל הנראה הרמב"ם רומז לכך ששלוש עשרה המידות הן הרחבה של "חסד, צדקה ומשפט". וכשנתבונן כיצד מגדיר רבנו כפי שיתבאר, על ה"חסד" כותב הרמב"ם (ח"ג פנ"ג):

"כי חסד ענינו ההפלגה באיזה דבר שהופלג בו, ושמושו בהפלגה במעשה הטוב יותר. וידוע כי ההטבה כוללת שני ענינים, האחד – להטיב למי שאין לו זכות עליך כלל, והשני – להטיב למי שיש לו זכות עליך ביותר מן המגיע לו, ורוב שימוש ספרי הנבואה במלת חסד הוא בהטבה למי שאין לו זכות עליך כלל, ולפיכך כל טובה הבאה מאתו יתעלה נקראת חסד. אמר חסדי ה' אזכיר, ולפיכך כל המציאות הזו, כלומר המצאתו יתעלה אותה הוא חסד, אמר עולם חסד יבנה, ענינו בנין העולם חסד הוא, ואמר יתעלה בתאור מידותיו ורב חסד".

וביחס ל"משפט" כותב הרמב"ם (שם):

"אבל מלת משפט היא הדין כפי הראוי על הנדון, יהיה זה לטוב או לנקמה".

וביחס ל"צדקה" כותב הרמב"ם (שם):

"אבל מלת צדקה היא נגזרת מן צדק, והוא "עדל" [וענינה קו האיזון המדוייק. שם, הערה 5], ופירושו להביא לכל בעל זכות את המגיע לו, וליתן לכל מצוי מן הנמצאים כפי הראוי לו... אבל הזכויות המוטלות עליך לזולתך מן המדות הטובות, כגון לקומם כל כושל, הרי זו נקראת צדקה".

מתבאר מדבריו כי בריאת העולם היא בגדר "חסד", מפני שלא היתה לעולם בטרם הבראו כל זכות או טיעון לתבוע את בריאתו על פי דין, או על פי מה שראוי מבחינה מוסרית. המשפט והצדקה מותאמים לצרכי המקבל על פי צרכיו או זכויותיו, ולכן ההטבה היא מוגבלת. מה שאין כן בחסד שאינו מוגבל למקבל וכפי שבא לידי ביטוי

בפסוק "ורב חסד". מאידך כתב שכל טובה הבאה מאתו יתברך אף שאינה מופלגת, היא חסד.

ההליכה במידותיו של הקב"ה חסד צדקה ומשפט, איננה לימוד מופשט של מידות אלו, אלא עשייה ממשית "חסד צדקה ומשפט בארץ". וכדברי הרמב"ם בהלכות דעות (פ"א הלכה י, יב [ה, ז]):

"ומצוין אנו ללכת בדרכים אלו הבינונים, והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו (דברים כח, ט)... ולפי שהשמות האלו שנקרא בהן היוצר הן הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה, נקראת דרך זו דרך ה'. והיא שלימדה אברהם אבינו לבניו, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' (בראשית יח, ט). וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו שנאמר למען הביא יי על אברהם את אשר דבר עליו (שם)".

דרך זו שקראה רבנו "דרך ה'" באה לידי ביטוי אף במצוות שמטה ויובל כמבואר לעיל, וכפי שכתב רבנו בהקדמתו למסכת אבות בפרק רביעי מתוך "שמונה פרקים" (עמ' רנד: ד"ה ואחזור לעניני):

"והוא, שהתורה לא אסרה מה שאסרה, וצוה מה שצוה, כי אם מסבה זו. כלומר, כדי שנתרחק מן הצד האחד יותר, על דרך ההכשרה [ההרגל]. כי איסור כל המאכלות האסורות, ואיסור הביאות האסורות, והאזהרה על הקדשה, וחיוב כתובה וקדושין, ועם כל זה אינה מותרת תמיד, אלא תיאסר בזמני הנדה והלידה, ולא עוד אלא שעשו זקנינו הגבלות כדי למעט בתשמיש, והזהירו מזה ביום כמו שבארנו בסנהדרין (פ"ז הלכה ד), שכל זה לא צוה ה' עלינו אלא כדי שנתרחק מגבול התאונות הרחקה גדולה, ונצא מן המצוה כלפי העדר ההרג שבתאות מעט, כדי שתתחזק בנפשינו תכונת הפרישות, וכן כל מה שבא בתורה מנתינת המעשרות, והלקט, והשכחה, והפאה, והפרט, והעוללות, ודין השמטה והיובל, והצדקה די מחסורו, הרי כל זה קרוב לפזרנות כדי שנתרחק מגבול הכיליות מרחק גדול ונתקרב לגבול הפזרנות כדי שתתחזק בנו מדת הנדיבות".

הרי מדברי רבנו ששמטה ויובל מכשירין את האדם בדרך המיצוה, הדרך הבינונית, הנקראת דרך ה'. ובה מכשיר האדם את עצמו לעצם היותו "אדם", וכלשונו של רבנו במורה (ח"ג פנ"ד):

"השלמות האנושית האמתית, והיא השגת המעלות ההגיוניות, כלומר ציור מושכלות המביאות להשקפות אמתיות בענינים האלהיים, וזו היא התכלית הסופית, והיא המשלימה את האדם שלמות אמתית, והיא לו לבדו, והיא המעניקה לו הקיום הנצחי, ובה האדם אדם".

ויש להוסיף בנותן טעם לשבח, שאפשר להאיר באור יקרות את דברי הכתוב במצות השמטה "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם, ושבתה הארץ שבת ליי". השביתה ממלאכה בשביעית היא לה', כלומר ההליכה בדרכיו יתעלה, בדרכי החסד, הצדקה והמשפט המצפינים בתוכם את שלוש עשרה מידות של

רחמים, שהן הדרכים הממוצעות, מביאות את האדם להשגתו וידיעתו יתעלה ובכך לשלמות היותו אדם.

בנוסף לכך ידועה שאלת ותשובת הספרא (בהר פרשתא א): "מה ענין שמטה אצל הר סיני? מה שמטה כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני". אולם עדיין יש לבאר מדוע מכל מצוות התורה נבחרה דוקא מצוות השמטה להורות על כך? ויש לבאר על פי דברי הרמב"ם במורה (ח"ג פנ"ג), שלשלושת השמות "חסד צדקה ומשפט" מצטרף שם רביעי "החכמה".

היינו ששלמות ההנהגה האלוהית היא בשלושת שמות אלו, אלא שיש לידע כי מקורן "בחכמה האלוהית", חכמה שהיא אמת שכלית העומדת בפני עצמה, ומשמשת כשורש לשלוש המידות.

הרי לנו "תפוחי זהב" שהוסו בתוך "משכיות כסף" בטעם מצוות שמטה ויובל, ובכך האיר לנו רבנו המאור הגדול, אור חדש על מצוה זו בעבודת האדם.

טוב להודות

בכתיבת שורות אלו, עם ישראל מצוי במערכה מול בני השפחה העזים והחצופים, המקללים אלהי מערכות חיים, המגדפים את עמו ונחלתו, המייצגים את הרשע שבעולם ונלחמים עם בניו רחומיו של אלהי השמים והארץ. ותפלה אשא לאלוהי אבותי ואבות אבותי, אשר מסרו נפשם על קדושת שמו יתברך בחייהם ואף במותם, ואף בדורנו חיילנו הקדושים מוסרים חייהם להגנת בניך רחומיך ונחלתך הקדושה. אנא אלהי, חוס ורחם. כי אנו בניך ואתה אבינו, יבואונו רחמיך בחמלה, ויפדונו מיד בני השפחה. השפילם והפילם, כמו סיסרא ביד יעל. נקום נקמתנו מידם, והשב לאויבינו שבעתיים. גאלנו גאולת עולמים, גאולת העולם כולו, תגלה מלכותך עלינו במהרה, ובית מקדשך יבנה בהר המוריה, ותחזור ירושלים להיות קריה נאמנה, ולא תהיה עוד כאלמנה, ועוד יהלכו ברחובותיה זקן וזקנה, וילדים וילדות ישחקו בה כבראשונה, בחיינו ובימינו, אמן ואמן.

ספר זה כקודמיו עבר את הגהתם ההלכתית של עמודי יכין ובוועז מבית מדרשו של מורנו ורבנו הגאון מארי יוסף קאפח זלה"ה, כמוה"ר יוסף שבח שליט"א וכמוה"ר אברהם חמאמי שליט"א [מצויין בספר תחת ר"ת הרא"ח שליט"א]. תודתי נתונה להם על ההערות והשמועות, התשובות וההוראות ששובצו בספר כפי שתחזינה עיני הלומד. אמנם האחריות על שיבוצם של הדברים וההכרעה ההלכתית הינה של כותב שורות אלו. ותפלה אני לבורא עולם שלא יצא מכשול מתחת ידי, ואם שגיתי איתי תלין משוגתי, וה' הטוב יכפר.

ואיני רשאי לסיים בלי להפטיר בשבח מכון מש"ה בראשות מורנו הגאון הרב רצון ערוסי שליט"א, העוסק בהפצת משנתו של רבנו הרמב"ם ומורנו הגאון מארי יוסף קאפח זלה"ה. וכן לכל חברי הנהלת המכון ובראשם ליוסף פרחי הי"ו, ר' אברהם חמדי הי"ו ושאר המסייעים במישרים ובעקיפין, אשר לא חסכו כל מאמץ בהוצאתם לאור של תורת רבותינו זלה"ה. ועליהם תבוא ברכת טוב, והאל הטוב ירחיב גבולם ויזכו להוסיף עוד מתוך הרווחה ושלות הנפש. כמו כן, אודה לידיד נעורי ר' אופיר כהן הי"ו אשר עבר על

הספר וזיקק אותו מטעויות הדפוס ואף עימד אותו כפי שהוא מוגש בפני הלומד. יהיה שכרו שלם מן השמים ויראה נחת מכל בניו ובנותיו.

אודה לכולל "רצון יהודה", לראש הכולל מורנו הר"ג יהונתן בלם שליט"א, לרבני הכולל, מנהלו, וחברי ללימוד; אשר שוכן כבוד בפתח תקוה. ובין כתליו אני זוכה להסתופף מעל ח"י שנים.

כמו כן, אודה להורי היקרים. אבא מארי ר' שלום ב"ר יחיא אשואל, ולאמי הורתי מרת שרה בת ר' חיים סעיד יהודה הלוי מנב"ת. אנשי יושר ותמימות, אשר גדלוני לחסד ואמת, למידות טובות ולדרך ארץ, ומסייעים בידי ללמוד וללמד. יברך אותם אל נורא עלילה, בחסד ואושר משמי עליה, בבריאות איתנה ונהורא מעליא, שצאצאיהם יהיו מיודעי שמו יתעלה, ומלומדי התורה האצולה, ויראו בנחמת ירושלם ובגאולה.

וכן לחמי וחמותי היקרים. ר' חיים בן ר' שלום סעיד ומרת אסתר בת ר' שלום גריידי מנב"ת. אנשי תורה וחסד, אשר מסייעים בידי ללמוד וללמד, יזכם ה' לראות נחת מכל יוצאי חלציהם, הולכים בדרך אמותיהם ואבותיהם, בדרך התורה והאמונה, בישרות המידות ודעה נכונה, ויזכו לבריאות איתנה, ויראו בנחמת עיר בה דוד חנה.

ואחרונים החביבים בני ביתי, שכל תורתי מכוחם. ובראשם אשת חיל עטרת בעלה, רעייתי היקרה מרת ורד שתח', ששלי שלה הוא. ללא עידודה ותמיכתה בלימוד התורה, גם ספר זה כקודמיו לא היה יוצא לאור עולם. וכבר כתבו חכמי דורנו שמסירות נפש ללימוד תורה בדורנו היא במעלה גבוהה יותר מהדורות הקודמים, דור השפע וההרווחה, דור שחיי צמצום והסתפקות במועט, זרים לו. יזכנו ה' לראות בנותינו ובננו ה' ישמרם, הולכים בדרכי ה', בנתיבות יושר, בנתיבות הדעת והאמונה, בנתיבות הצניעות והקדושה, בנתיבותיה של תורה שדרכיה דרכי נועם ונתיבותיה שלום.

החותם לכבודה של תורת ארץ ישראל

ולכבוד לומדיה ומוקיריה

ער"ח אביעד ב"ר שלום יצ"ו אשואל ס"ט

ט"ו אלול ה'תשע"ד ב'שכ"ה לשטרות

הערות ללומד:

סתם ירושלמי ומשנה ללא ציון מסכת, הכוונה למסכת שביעית. סתם רמב"ם ללא ציון נושא ההלכות, הכוונה להלכות שמטה ויובל [מהדורת מהר"י קאפח]. הערה זו נכונה אף כלפי החזון איש, אור לציון, דרך אמונה, ילקוט יוסף, חוט שני, מאמר מרדכי, קדושת הארץ, משפטי ארץ וכיו"ב.

“מה נאכל בשנה השביעית?”

בכל שביעית עולים על שולחנו שלשה סוגי יבולים, אוצר בית דין, התר מכירה ונכרי.¹ יש שאוכלים רק “נכרי”, יש המקפידים על “אוצר בית דין” ויש שצורכים “התר מכירה”. כל אחד מאתנו נתקל במציאות, שכאשר מגיע חברו לבקרו והוא כמארח מגיש לפניו פירות על מנת לכבדו כבניו של אברהם אבינו מכניס האורחים, מיד מתחיל האורח לחקרו ולדרשו, בבחינת ודרשת וחקרת היטב. תאמר לי ידידי, מהיכן אתה קונה בשביעית? איזה הכשר אתה אוכל [אין כבר אוכלים פֶּשֶׁר אלא הַכֶּשֶׁר]? האם אתה קונה התר מכירה? כי אם תשובתך תהיה חיובית, לצערי לא אוכל לאכול אצלך, מחילה, אני אוכל רק “נכרי”. ואף יש המתארחים שמביאים עימם את הפירות והירקות כיון שאינם סומכים על מארחם. מאידך, יש המחמיר שלא לאכול מפירות של נכרי אלא רק מפירות ישראל, היינו התר מכירה או אוצר בית דין, כיון שאין הוא רוצה להרגיש בכל אכילה שהוא מסייע לגורמים המקעקעים את האחיזה היהודית בארץ ישראל, ואף גורם בעקיפין להשתלטות על החקלאות היהודית שבארץ ישראל ומוסרה לידיים זרות. ואף שאין אני כדאי להכניס ראשי בין ההרים הרמיים, אמרתי בלבי להעלות את עקרונות הפתרונות השונים שיש בזמננו בשנת השמטה, כהולך אחרי הנמושות, והלומד והמעייין ישקול את דברינו וישאל את רבותיו כיצד לנהוג למעשה, ויסתלק מן הספק.

איני מתכוון לעסוק בתוקפו ההלכתי של התר המכירה, אשר כבר גדולי עולם דנו בו. יש מהם שסמכו ידיהם עליו וביניהם מרן הראי”ה קוק, הראש”ל הגר”צ עוזיאל, הגרי”א הרצוג, הגר”ז אירבך, הראש”ל הגר”ע יוסף, הגר”מ לוי [בעל מנוחת אהבה, וברכת ה’ ועוד] ועוד רבים. ויש ביניהם שהתנגדו לו, החזון איש, הגרי”ח זוננפלד, הגר”צ אבא שאול ועוד רבים.²

על מנת שנוכל לבחון את הפתרונות המוצעים, יש לבחון מהן הסוגיות ההלכתיות שעל שומר שביעית להתמודד איתן [לא כתבתי בארוכה אלא בראשי פרקים בלבד. הרוצה לעיין הדק היטב יוכל למצוא את מבוקשו בספרי אחרוני דורנו שהאריכו, ואף חיבורים שלמים נכתבו על סוגיה זו]:

- א. איסור עבודת האילן ועבודת הקרקע.
- ב. הפקרת הפירות.
- ג. גזרת ספיחין בירקות.

1 ישנם יבולים נוספים: מצעים מנותקים בחממות, תוצרת הערבה צפונית/דרומית, ותוצרת חוצה לארץ, שחלקם עדיפים משלשת הפתרונות שדנתי בהם. אולם כיון שעיקר הדיונים ההלכתיים הם על שלשת אלו, לכן אף אני דנתי בהם.

2 לכן, כיון שהוא תלוי במחלוקת הלכתית, אין אנו מקבלים אמירות כי לכולי עלמא התר המכירה אינו מועיל, אמירות שאינן נכונות ואף מטעות.

ד. איסור ליקוט הפירות כבכל שנה.
ה. איסור סחורה בפירות שביעית, מגבלות בשימוש בפירות שביעית וקדושת דמי שביעית.

ו. בעור פירות שביעית.

עתה נבחן היאך כל הצעה פותרת או שמא אינה פותרת את הבעיות ההלכתיות. כמובן יש לציין כי בכל פתרון ישנה מחלוקת הפוסקים, ואין פתרון מוסכם. כמו כן, אציין האם הפתרונות המוצעים מוסכמים בשיטת רבנו הרמב"ם כפי שביארו מו"ר הגאון זצ"ל.³ הנחת היסוד שלנו היא כי שביעית על כל כלליה ופרטותיה בזמן הזה מדרבנן, ראה בהרחבה מש"כ בספרנו "שמתת משה" פרק א (סעיף ה; ובנחלת משה, שם).

א. איסור עבודת האילן ועבודת הקרקע

בהתר המכירה, מתבצעת מכירת קרקע של ישראל לנכרי, וכעת הקרקע בבעלותו של הנכרי.⁴ והנכרי אינו מצוה על השביעית, ויכול לעבוד באדמתו. אלא דא עקא שיש פעמים שהיהודי עובד באדמת הגוי בשביעית, ארבע מלאכות שעיקרן מן התורה. והרי התירו לישראל מלאכות שעיקרן מדברי חכמים בלבד, אולם מלאכות שעיקרן מן התורה כזריעה, קצירה וכיו"ב אסרו. ויש מקומות [בעיקר בקיבוצים דתיים] שמשתמשים בטרקטור שפועל בגרמא במקרה שיש צורך שהמלאכה תתבצע על ידי ישראל.

באוצר בית דין, שליח בית הדין⁵ עושה את המלאכות שהן לצורך קיום בלבד; כמבואר בפרק ד מספרנו (סעיף ה) שמלאכות האסורות מן התורה, אסורות גם כאשר הן הכרחיות למניעת נזק. אבל מלאכות האסורות מדרבנן, התירו לעשותן כדי למנוע נזקם או מיתתם של הצמחים או העצים, והן הפעולות הנקראות בלשון חכמים לאוקומי. ואותן מותר לשליח בית הדין לעשות. אבל פעולות שמטרתן להברות את האילן אף כאלו האסורות

3 מטרתנו במאמר זה לתת מענה למי שהולך בתר הוראות רבנו הרמב"ם. ולכן סדרי העדיפויות שהעלנו בסוף המאמר נותנים מענה לשיטתנו. אולם בכל מקרה צריכים מידי פעם לסמוך על הוראת הלכה שאינה כהרמב"ם, אבל כל זאת לפי סדרי העדיפויות, כן העירנו מורנו הגר"ר ערוסי שליט"א. כמו כן, יש לדעת כי לפתרונות המוצעים יש השלכות הנוגעות לכלל ישראל, לחקלאות היהודית שלא בשנת שמיטה. וכך ניסיתי לברר דרך בני ביתו של מארי זלה"ה מהיכן היתה קונה הרבנית ע"ה ירקות ופירות בשנה השביעית, ולצערי אין איש יודע בודאות כיצד נהגו בביתו של מארי.

4 ואם יקשה המקשה, הרי שמכירה זו היא הערמה גמורה ואין גמירות דעת של ישראל למכור לנכרי, וכך אין מכירה זו מכירה מבחינת החוק כיון שאין כאן העברת בעלות ברישום בטאבו. כבר השיבו על כך, שזו הערמה באיסור דרבנן, והערמה באיסור דרבנן מותרת. ראה לגרש"ז אורבך זצ"ל בהקדמתו למעדני ארץ על שביעית. ועוד, כיון שהישראל חתם על שטר המכירה וגם אם יאמר אח"כ שלא היתה לו גמירות דעת אין זה מבטל את המכירה, כיון שדברים שבלב אינם דברים. ולגבי הטענה השניה, כיום החוק מכיר בהתר מכירה כמכירה גמורה מבחינה חוקית גם בלי רישום בטאבו.

5 בזמננו שליח בית הדין הוא בעל השדה, וגם על כך יש שערערו.

רק מדרבנן, והן הפעולות הנקראות בלשון חכמים לאַבְרוּי, אסורות אף לשליח בית הדין. עיי"ש.

ב. הפקרת הפירות

מצות עשה להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשביעית, ובזמננו אף מצוה זו מדבריהם. מטרת ההפקר היא שתהיה "יד הכל שוין בה".

בהתר מכירה, שהקרקע עברה לבעלותו של הנכרי, אין מצוה אף מדברי חכמים להפקיר את יבולי שביעית. שכל המצוה היא על קרקע שבחזקת ישראל.⁶

באוצר בית דין, הקרקע כאמור נשארת בבעלות ישראל, אם כן היבולים שצמחו בה בשביעית יש בהם קדושת שביעית ויש לקיים בהם מצות הפקר. וכיום שלוחי בית הדין שהם עצמם בעלי הקרקע [ראה הערה 5] מונעים מאחרים להכנס לתוך השדה ולקטוף מהפירות, ורק שליח בית הדין או הפועלים שלו הם אלו שרשאים להכנס לשדה ולקטוף.⁷ אמנם פירות אלו לא נאסרו באכילה, כיון שקיימא לן להלכה ששמור מותר בדיעבד.

6 אמנם העיר מו"ר הגאון זצ"ל בשיעור כפי שהעירני הרא"ח שליט"א: כי אם בעל השדה סומך על המכירה, יכול אדם לקחת משדהו, כי אין תוקף למכירה (סכומי הל' שמו"י פ"ד ה"ל). והעיר הרא"ח הי"ו על דברי מארי זלה"ה "וחדוש הוא בעיני". ע"כ. וכן אף אני הקל והצעיר לא הבנתי הוראתו, שהרי מה שמארי זלה"ה נוקט כי המכירה אינה מועילה לדעת רבנו אין זה מצד האם הקרקע עברה מבעלות ישראל לבעלות נכרי. אלא כוונתו שהרי בכל אופן לשיטת רבנו הרמב"ם אין הגוי מפקיע את הקדושה של ארץ ישראל וממילא פירותיו קדושים בקדושת שביעית, ויש בהם איסור סחורה וקדושת דמי שביעית, הגבלות בשימוש בפירות, חיוב כביעור וכיו"ב. ופירות שקדושים בקדושת שביעית יש בהם דין הפקר. אולם לכאורה זה אינו, כי מדובר דוקא בקרקע של ישראל אשר הוא זה שחלה עליו "מצות עשה להפקיר", הגוי אינו מצוה על כך כלל ועיקר. וכגון, שאין גזרת ספיחין בקרקע של נכרי, האם יעלה על הדעת כי מותר לישראל להיכנס לשדה הגוי וללקוט משם ירקות הקדושים בקדושת שביעית משום שהם הפקר. ואם תאמר שמירי שהמכירה אינה תקפה מצד שינוי בבעלות הקרקע, הרי שירקות אלו אסורין משום ספיחין. וכן הוא בקרקע שקיימו בה התר מכירה וזרע בה הישראל ירקות וליקטן בשביעית שאסורין משום ספיחין. וצ"ע. ועתה חזיתי ביסודי שביעית (עמ' פה) בשם החזון איש (סימן כ) והזכר יצחק (סימן מב) כי אין הגוי יכול להפקיע מהקרקע קדושת ארץ ישראל. דארץ ישראל בקדושתה קיימא גם אם הגוי קנה בה קרקע. ולכן גם על שדה גוי חל דין ההפקר, שדין ההפקר אינו תלוי בבעלות אלא במציאות של קרקע בארץ ישראל. עיי"ש. ואם כך הם הדברים, כן יהיה הדין בקרקע של התר מכירה. ויתכן שמארי זלה"ה אמר דבריו כדעה זו. וצריך להתיישב בדבר. ועיין עוד שו"ת מהרי"ט (סימן מב).

7 כן הובא בשם החזון איש, ראה משפטי ארץ (נספח אוצר בית דין עמ' 269) שבית הדין אינו יכול למנוע לעכב כניסה לשדה. וכן הגרש"ז אורבך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה (תנינא סימן קכג אות יא) נקט שאין שום התר לבית הדין למנוע מכל אדם להכנס וללקט מן הפירות אף בלא שישלם עבור ההוצאות.

ג. גזרת ספיחין בירקות

מבואר בספרנו "שמת משה" פרק ד מהות גזרת ספיחין, וכאן נעלה בקצרה האם יש ספיחין בהתר מכירה. הרמב"ם פסק (פ"ד הלכה כה [כט]) וכן מוסכם להלכה, כי כיון שהנכרי אינו מוזהר על השביעית, לא גזרו חכמים גזרת ספיחין בקרקע שבחזקתו. אולם כל זה כאשר הזרע הוא הנכרי בעצמו, אולם אם זרעה ישראל לצורך הירק וליקוט הירקות היה בשביעית, הרי שירקות אלו אסורין משום ספיחין. כן מדויק מלשונו (שם) "גוי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין" משמע שההתר בקרקע של גוי דוקא כשהגוי זרעה, אולם אם ישראל זרע בקרקע של גוי יש לאסור משום ספיחין. וכן מדויק מלשון מו"ר הגאון זצ"ל (פ"ז ציון א עמ' תנה ד"ה עוד שם) כי מה שהגויים זורעים וקוצרים איננו אסור, גם ספיחיהם אינם אסורים, ברם יש עליהם קדושת שביעית. ע"כ. וכ"כ לנו מורנו הגר"ר ערוסי שליט"א. מדויק מדבריו כי דוקא מה שהגויים זורעים וקוצרים הוא שאינו אסור, שמע מינה שאם ישראל זרע וקצר הרי זה שמור ונעבד, שמותר בדיעבד.

בהתר מכירה, כמבואר באיסורי מלאכה לעיל אוסרים עשית מלאכות שעיקרן מן התורה על ידי ישראל, אלא רק ע"י גוי. אולם במקומות שעושים התר מכירה אבל אין הם שומרי תורה ומצוות, אין הם מקפידים על כך והישראל עושה אף מלאכות שעיקרן מן התורה. אם כן, ירקות שהן בהתר מכירה יש מהם שאסורים משום גזרת ספיחין ואסורין באכילה. אמנם יהיה ניתן להקל בצרופ ספקות, אולם יש לרבנות הראשית לפקח ביתר קפידה בפרצה זו, כדי שלא נצטרך לכך.⁸

אוצר בית דין כמדויק בתוספתא, הוא בפירות בלבד ולא בירקות "הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין... הגיע זמן ענבים שלוחי ב"ד שוכרין... הגיע זמן זיתים שלוחי בית דין שוכרין...". ומה שמשווקים ירקות כאוצר בית דין, הנה יש לדעת שישנה מחלוקת ראשונים לגבי ירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית. לרבנו הרמב"ם הם בכלל ספיחין ואסורין באכילה, ולר"ש אם רק הלקיטה היתה בשביעית אין בהם איסור ספיחין, אבל יש בהם קדושת שביעית. וכמבואר בארוכה בפרק ד מספרנו.

ד. אסור ליקוט הפירות כבכל שנה

הטעם באיסור ליקוט כבכל שנה הוא כדי להראות שהפירות אינם שייכים לבעל הקרקע אלא הם הפקר, וכל הרוצה ליטול יבוא ויטול.

בהתר מכירה, אין הגבלה לצורת הליקוט כיון שפירות נכרי הם, והגוי אינו מצוה להפקיר ולא לנהוג בהם בשינוי כפירות הפקר.

באוצר בית דין, שליח בית הדין לוקט את היבול כבכל שנה וכדעת הר"ש (שביעית פ"ח הלכה ו) שבשדה הפקר מותר לקצור ולבצור כבשאר שנים. אולם לדעת הרמב"ם (פ"א

⁸ ואכן לקראת שנת השמטה ה'תשע"ה פרסם הרה"ר לישראל הרה"ג דוד לאו שליט"א כי בשמטה זו הרבנות תפקח על פרצה זו.

הלכות א-ב) משמע כי אין חילוק בין קרקע שלו לקרקע של הפקר, ולעולם אסור ללקוט כדרך הלוקטים ולבצור כדרך הבוצרים.

ה. איסור סחורה בפירות שביעית, מגבלות בשימוש בפירות שביעית וקדושת דמי שביעית

מפורסמת מחלוקת הפוסקים האם יש בפירות של נכרי שגדלו באדמת ארץ ישראל קדושת שביעית.

דעת הרמב"ם והמבי"ט והחזון איש שיש קדושת שביעית בפירות של נכרים, ואילו לדעת הבית יוסף והרא"ה קוק אין קדושת שביעית בפירות של נכרים. ממילא לדעת הרמב"ם יש איסור סחורה, מגבלות בשימוש הפירות וקדושת דמי שביעית, ואילו לדעת הבית יוסף אין כל חששות אלו.

לפיכך, הסומכים על התר המכירה אוחזים בשיטת הבית יוסף וממילא מוכרים פירות אלו כבכל שנה ללא כל שינוי. הנוקטים כדעת הרמב"ם וקונים מיבולי התר מכירה, יצטרכו להזהר בזה מאיסור סחורה ולקנות רק בדרכים המותרות היינו חילול או הבלעה. בקניה בהקפה, יש המקילים, אבל לדעת הרמב"ם יש בה איסור סחורה. כמו כן, עליהם לנהוג בפירות אלו בקדושת שביעית.

באוצר בית דין, לכולי עלמא יש איסור סחורה וקדושת שביעית וכדו'. לכן יש לרכוש יבול אוצר בית דין אך ורק בדרכי ההתר, ולהשתמש בפירות בדרכים הראויות.

ו. בעור פירות שביעית

בפירות שיש בהם קדושת שביעית יש דין בעור. הבעור לדעת הרמב"ם הוא כילוי הפרי ואיבודו. כלומר בהגיע הזמן שבו נאסף אותו מין מהפירות וכלה מן השדה וכן מהבהמה, הרי שיש גם לכלותו מן הבית ע"י שיאכל אותו, ואם אינו יכול בגלל הכמות יחלק למספר אנשים שיאכלוהו, ואם גם זה אי אפשר והגיע זמן בעורו, יאבדנו. אולם דעת הרמב"ן שהבעור הוא הפקר של הפירות. היינו בהגיע זמן שכלה מן השדה ולבהמה, יוציא את מה שנותר לו בביתו, יכריז בפני שלשה מאוהביו כי הוא מפקיר את הפירות, ויוכל לזכות בהם שוב.

התר מכירה – כמו באיסור סחורה, הבעור תלוי במחלוקת הפוסקים, הפוסקים כהרמב"ם שיש קדושת שביעית בפירות של נכרי צריכים גם לקיים את הבעור, בצורת איבוד [רמב"ם, וכך אנו נוקטים] או בצורת הפקר [רמב"ן]. והפוסקים כבית יוסף שאין קדושת שביעית בפירות של נכרים לא צריכים לבער [באיבוד או הפקר] כלל ועיקר.

אוצר בית דין – בדעת הרמב"ם כתב מו"ר הגאון זצ"ל כי יש דין בעור. אולם לדעת הרמב"ן הסובר כי בעור הוא הפקר הפירות אין חובת בעור בפירות שבחזקת בית הדין, וכן נקט החזון איש (שביעית סימן י"א ס"ק ז). אולם אם רכשו מאוצר בית הדין את הפירות לפני זמן הבעור, נחלקו אחרוני דורנו. הראש"ל הגר"מ אליהו זצ"ל נקט שיש להחמיר בדין בעור בפירות אוצר בית דין, כיון שהרמב"ם לא הזכיר כלל את הפתרון של

אוצר בית הדין. וכן נקט להחמיר הגר"נ קרליץ שליט"א בחוט שני (ח"ב עמ' שנא) שכיון שפירות אלו עברו מרשות בית הדין לרשותו קודם זמן בעורם, הרי שבהגיע זמן הבעור חייב לבערם. אולם הראש"ל הגר"מ עמאר שליט"א בשו"ת כרם שלמה (דיני שביעית סימן ו) העלה שאף בכהאי גוונא אין דין בעור כיון שאין לפירות אלו בעלים.

הדרך השלישית

הדרך השלישית היא הדרך אשר הרבה מגופי הכשרות נוהגים בה, והיא שיווק פירות וירקות מהנכרים שגרים בארץ ישראל. ועל אף שחלק מן הבעיות ההלכתיות נפתרות ביבולים אלו, כגון איסורי מלאכה, משום שהגוים עצמם עובדים בשדותיהם, אין הם צריכים להפקיר את שדותיהם. אולם לא נפתרו כל הנושאים ההלכתיים. לדעת הרמב"ם שיש קדושת שביעית בפירות נכרי, הרי שיש בהן איסור סחורה, שמירה על קדושת הפירות, דמי שביעית וחיוב בעור.⁹

אלא שעדיין לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה בפתרון זה. אין הדבר סוד וגלוי הוא לכל העמים, על האיבה שרוחשים הנכרים בארץ ישראל לתושביה היהודים, כַּנְיָהּ בּוֹנְיָהּ. כאשר אנו קונים מהם, אין אנו מעודדים אותם לגדל יותר בשנה השביעית, אלא אנו מחלישים את החקלאות היהודית במשך שאר שש שנים. ועוד ראה בתורת כהנים (בהר סיני פרשתא ג פ"ה): "וכי תאמרו, עתידים אתם לומר, מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו, אם אין אנו זורעים, מה אנו אוספים?" מבאר רבנו הלל [מחכמי הראשונים מארץ יוון] על תורת כהנים – למה עתידים אתם לומר? משום דהוּוּ בהוּ מקטני אמנה ולא הוּוּ בטחונן בהקב"ה בכל לבן.¹⁰ היינו לאחר שהקב"ה הבטיח "וציויתי את ברכתי", שיבול הארץ בשנה הששית יספיק לשלש שנים, היינו הן לששית, הן לשביעית והן לשמינית. אם כן, גם מי שנצרך ליבולי נכרים הרי הוא לכאורה מקטני אמנה, שהרי התורה לא אמרה שהגוים יבואו ויתנו לנו מפירותיהם וירקותיהם, אלא וציויתי את ברכתי, ברכת ה'.

⁹ ראוי לציין, כדי שלא ליצור אוירה שיש עניין להיפטר מכל חיובי שביעית, אלא מכיון שאנו עוסקים בעניין כלל ישראלי, צריכים אנו לתת פתרון שלא יכשיל את הרבים. בדומה לכך שהרבה מהרבנויות וגופי כשרות נוספים לא מאפשרים למכור בשר שאינו מוכשר, על מנת שלא תהיה תקלה בבתי ישראל, ובדומה לכך שהרבנויות ושאר גופי הכשרות דואגים שבחנויות ובמרכולים הגדולים תהיה סחורה של פירות וירקות שאין בהם חשש של טבל, כדי שלא להכשיל את הרבים, ואין מי שבא ומעורר אולי נחנך את הצבור הכללי איך מכשירים בשר או כיצד מפרישים תרומות ומעשרות כהלכה, כך יש למעט כמה שניתן, אם ניתן, את המכשולות שיכולים לצאת מפירות וירקות של שביעית, שרוב הצבור אינו מבין את ההשלכות של קדושת שביעית, ואיסור סחורה וביעור פירות שביעית. וד"ל.

¹⁰ וראה בקרבן אהרן על הספרא שביאר שאין זו אפשרות אם תאמרו, אלא ודאי לי שתאמרו או מפני היותכם קטני אמנה ובלתי בוטחים כי או מפני הכרח טענות אלו. ע"כ. ונראה כי כוונתו באפשרות השניה, כי מטבעו של אדם בהיותו תלוי גם במעשה ידיו ואין הוא רגיל במשך השנה כולה להנהגה שאינה טבעית לשאול שאלות מעין זו.

סיכום

בכל אחד מהפתרונות המוצעים יש יתרונות ומאידך גם חסרונות, נראה כי התר מכירה ואוצר בית דין הם פתרונות של מציאות שהיא בדיעבד. אציין, כי דיעבד אינו אסור ואינו איסור, דיעבד זה נתון שמשמשים בו רבות כל הפוסקים, כאשר הם באים להכרעה. וגם בסוגיה זו נראה כי דיעבד זה עדיף על הפתרון השלישי המוצע והוא פירות של נכרים בארץ ישראל. ובין התר מכירה לאוצר בית דין נראה כי יש פעמים שהתר מכירה עדיף, ונשאל בזה מו"ר הגאון זצ"ל, אדם שבא לשוק מה עליו להעדיף? האם לצרוך מהתר מכירה, אוצר בי"ד, או סחורה ערבית? וע"ז השיב מו"ר זצ"ל: שבזה"ז עדיף שלא לקנות סחורה ערבית משום שאין לחזקם. והוסיף השואל לשואלו, הרי הרמב"ם פסק שמחזקים ידי גוים. וע"ז השיב מו"ר זצ"ל שהרמב"ם לא דבר בגוים המחזקים כשופכי דמים, המבקשים להפקיע את אחיזתנו בארץ ישראל, ולכן בשעת הדחק יראה לקנות מהתר מכירה או אוצר בי"ד בפרט ששביעית בזה"ז דרבנן. ויש להוסיף שמורנו הגר"ר ערוסי שליט"א השמיענו שלפי מו"ר זצ"ל התר המכירה עדיף על אוצר בי"ד, כיון שמו"ר זצ"ל תקף ודחה מכל וכל את אוצר בי"ד. ואילו בהתייחסותו להתר המכירה ציין ש"איני יודע אם יש בה להועיל לדעת רבנו", והסתפק בדברים אלו. ואילו היה סובר שהתר המכירה אינו מועיל כשם שאוצר בי"ד אינו מועיל, היה דוחהו ותוקפו בחריפות, כפי שתקף בחריפות את מכירת החמץ לגוי. ע"כ.¹¹

11 אמנם יש לומר כי מו"ר הגאון זצ"ל יצא בחריפות כנגד מכירת חמץ, משום שהנהגה זו היא היפך מה שנהגו אבותינו בתימן [אמנם ראה תשובה כהלכה סימן ז לכמוה"ר שלמה קרח שליט"א, האם שייך לומר בזה מנהג תימן]. וכיון שבהתר מכירה לא שייך למימר מנהג תימן, נשאר רק הדיון ההלכתי בלבד, ובו נקט לשון זהירה יותר. ועוד ראיתי בקובץ שאלות ותשובות ששאל צורבא מרבנן בעילום שם את מו"ר הגאון זצ"ל [וכל התשובות שם הן תשובות שבעל פה, לכן יש לבחון כל הוראה והוראה, אולם מסגנון התשובות נראה כי אכן יצאו מפי השליט], ושם שאל את מארי זלה"ה בענין התר מכירה והשיבו: היא אינה מועילה כלל, לדעת הרמב"ם, כי אין לגוי קנין להפקיע מידי קדושה, ולכן גם אין הבדל ביחס לפירות בין של גוי או של ישראל, דגם פירות גויים לא יצאו מידי קדושתם. וההבדל הוא רק לגבי ירקות, דעל הגוי לא גזרו גזירת ספיחין. וגם אין מושג כזה של "אוצר בית דין", דהרמב"ם הכיר את התוספתא ופירש אותה בענין אחר. אבל יש להתיר את כל הפירות והירקות, כיון שהאיסור הוא רק מדרבנן, ויש להסתפק לגבי כל ירק ופרי אם הוא בא מדרום לאשקלון או מצפון לעכו, ואז הוא לא נאסר. וכיון שיש לנו ספק, הרי זה ספק דרבנן ולקולא. ואין הוא רוצה לפרסם את הדבר, בגלל שאינו רוצה לצאת כנגד הרב קוק והרב מקוטנא וכו'. ע"כ.

המורם מן האמור, כצרכנים, נראה כי יש לצרוך על פי הסדר הבא: א. יכולי הערבה
[עיין יהב דרומה – כהוראת מו"ר הגאון זצ"ל].¹² ב. חממות ומצעים מנותקים. ג.
התר מכירה. ד. אוצר בית דין. ה. יכולי חו"ל. כנלענ"ד.

12 אמנם גם לזה יש מערערים, כתשובתו החריפה של הרה"ג אליהו רחמים זייני שליט"א: "כל שטח שהוא בשליטה ביטחונית של מדינת ישראל, קרי ששם צה"ל שולט, דינו ארץ ישראל לכל דבר, כפי שפסק הרמב"ם בראשית הלכות תרומות. לכן, כל האומר אחרת חולק על הלכה פשוטה וברורה, ודבריו בטלים ומבוטלים, והם כחרס הנשבר, אף אם תהיה זו הרבנות הראשית שלמענה אני לוחם בימים אחרונים. וח"ו שיהודי יעלה על דעתו שחלק מארצנו איננו חלק ממנה. זהו דבר הגובל בכפירה בטובות ה' עלינו. ואם אנשים יר"ש חולקים על כך, מה הם באים בטענה לחוגי השמאל או המבדיל לגויים שאומרים שאין זה א"י?! אוי לנו שהגענו עד הלום! והוא רחום יכפר!". ע"כ.